

Bedny komunismu

OSTALGIE VE VÝUCE MODERNÍCH ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN

1) Co je ostalgie?

Ostalgie je původně německý termín používaný v Německu v souvislosti s nostalgickým vzpomínáním na NDR a na každodenní život v ní. Potřeba pojmenovat nostalgické nálady vztahující se k životu v komunistické východní Evropě se začala po roce 1989 objevovat také v ostatních zemích bývalého Východního bloku, často v důsledku zklamání z porevolučního vývoje. Pojem ostalgie se tak používá i u nás.

2) Kdy se s ostalgií setkáváme?

Ostalgickému vzpomínání na život v komunistickém Československu se není jednoduché ubránit při čtení dobového tisku, prohlížení dobových záběrů a předmětů z mládí, jejichž užívání je dnes již historií. Staré, prověřené věci dodávají pocit bezpečí a my na ně vzpomínáme pozitivně, bez kontextu totalitní doby. Při pohledu na pestrobarevná céčka se tak mnoha lidem vybaví spíše bezstarostné dětské hračky než omezený výběr a nedostatek hraček v obchodě. „Retro předměty“, ale i samotné vzpomínky na nedávnou historii nám často připomínají dobu šťastného a bezstarostného dětství a mládí. Představují mikrosvět, do kterého politika zdánlivě nijak nezasahovala.

3) Jak funguje lidská paměť ve vztahu ke vzpomínkám?

Paměť bývá většinou definována jako proces vštěpování, uchovávání a vybavování předchozích zkušeností a vzpomínek. Pro člověka představuje jednu ze základních schopností, které mu umožňují existovat v rámci společnosti. Francouzský sociolog Maurice Halbwachs (1877–1945) v souvislosti s uchováváním informací o minulosti hovořil o dvou typech paměti, které se podle jeho výkladu vytvářejí v sociálních vztazích. První z nich je individuální (autobiografická) paměť, která uchovává vzpomínky na osobně prožité události. Druhou je kolektivní (sociální) paměť, která spojuje jednotlivé členy společnosti. V jejím rámci vznikají skupinové stereotypy, identity a vize. Pro kolektivní paměť je typické selektivní zapomínání, které funguje částečně také jako obranný mechanismus. Vytěšňování nepříjemných vzpomínek není typické pouze pro jednotlivce, ale i pro sociální skupiny či národy. Zkoumání otázek spojených s fenoménem kolektivní paměti je v posledních desetiletích jedním z významných témat soudobých dějin. Důležitou roli v tomto výzkumu hrají vedle jiných nástrojů také nově vytvářené archivy, budované pomocí metody orální historie, které uchovávají především biograficky orientované rozhovory s pamětníky. Přestože je paměť v úzkém vztahu s dějinami, není vhodné tyto pojmy zaměňovat. Paměť je více než dějiny svázána s citovou oblastí. Je čistě subjektivní a nemůže existovat bez „nosičů“, tedy bez pamětníků.

4) Jaká jsou další úskalí paměti a vzpomínání?

Spolu s ostalgií můžeme v souvislosti se selektivitou paměti zaznamenat i tzv. Pollyannin princip, tedy tendenci vybavovat si z dlouhodobé paměti spíše příjemné prožitky než ty nepříjemné. Vzpomínáme často na to dobré a díky obrannému mechanismu myslí na špatnou, nebo dokonce traumatizující zkušenost zapomeneme, upozadíme ji nebo jí nepřikládáme takový význam. Zachováváme si tak duševní rovnováhu osobnosti, ale i chtěný obraz o sobě samém a o své minulosti. Pokud jsou ve vzpomínkách jednotlivců některé události z různých důvodů vypuštěny, mohou být znovu (re)konstruovány za pomoci obecně přijímaného výkladu minulosti. Každý politický režim se proto pokouší do určité míry kontrolovat způsob, jak

se o historii vypráví, a tím legitimizovat dávno minulé i současné dějinné události. To má pak vliv i na individuální paměť, která je s kolektivní pamětí pevně propojena. Kolektivní paměť se tak může snadno stát mocenským nástrojem, ovlivňujícím vzpomínání pamětníků na minulost. V této souvislosti hovoříme o různých „politikách paměti“.

5) Jak pracovat s ostalgii ve výuce a na co si dát pozor?

Vzpomínky pamětníků jsou důležitým zdrojem pro historické poznání, i když se jejich pohled může lišit od výkladu učitele, kapitoly v učebnici či práce s prameny. Pedagog by měl žákům zdůraznit, že je pro lidskou paměť přirozené vytěšňovat některé vzpomínky či si je třeba i nevědomky postupem let upravit. Výpověď pamětníka by tedy neměla být brána jako jediný pravdivý popis historických událostí, nýbrž jako jedna z možných interpretací, která doplňuje další práci. Stejně jako je pro demokratickou společnost typická pestrost názorových proudů v hodnocení současnosti, je přirozená i nejednotnost ve výkladu minulosti, kterou neovlivňují pouze nabyté znalosti, ale také emoce, zkušenosti či rodinné a okolní prostředí. Navíc i dnešní historikové mají nejednotný pohled na dobu tzv. normalizace.

Učitel by si toho měl být vědom a vystupovat tak jako moderátor pluralitních pamětnických vzpomínek, který vede své žáky či studenty ke kritickému posuzování i tohoto zdroje poznání. To by mělo probíhat na základě rozkrývání individuálních či kolektivních příčin pamětnických interpretací, tj. hledání odpovědí na otázku, jaké faktory mohou být příčinou ostalgického vzpomínání (selektivita paměti, nostalgické vzpomínání na mládí bez kontextu totalitního režimu, dosavadní pohled na historickou událost, konkrétní životní příběh, pamětníkovy názory a hodnocení doby, výběr témat a událostí, okolnosti vzpomínání, co nám pamětníkovo svědectví přináší apod.). Jelikož k minulosti přistupujeme prizmatem současnosti, dochází k tomu, že pamětníkovi či historickým aktérům bývají připisovány současné představy (které se mohou výrazně lišit od dobového kontextu), čemuž lze předejít alespoň částečným pochopením dobových perspektiv na základě práce s historickými prameny.

Na odpovědích se podíleli:

Otázka č. 1, 2, 4: Jiří Hlaváček, historik

Otázka č. 3: Petr Blažek, historik; *Příběhy mé rodiny*

Otázka č. 5: Lukáš Jiříček, vyučující